

34^a, 42^{a-b}, 46^a-47^b; Baldırzâde Mehmed Efendi, *Vefeyâtname*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1381, tür.yer.; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, tür.yer.; Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı* (nşr. Kadir Atlansoy, "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnameleri I", *Osm.Ar.*, XVIII [1998] içinde, s. 51-67), vr. 3^a-4^b; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 281, vr. 285^b; Kuşâşî, *es-Simţü'l-mecid fi telkîni'z-zîkr li-ehli't-tevhîd*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1197, vr. 33^{a-b}, 44^{a-b}, 62^{a-b}; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 140-141; Evliya Çelebi, *Seyahatname* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, I, 165; Muhibbî, *Hulûşatü'l-eser*, II, 204, 243-244; IV, 39-40; Belîğ, *Güldeste*, s. 97-107, 171-172, 183-184, 246-247; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 154, 173; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Traktat Über die Derwischnützen: Risâle-i Tacîyye* (nşr. H. Anetshofer – Hakan T. Karateke), Leiden 2001, s. 75-76; Harîrzâde, *Tibyân*, II, vr. 59^a-60^a, 102^a, 106^a-107^b; Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Mecmû'atü'l-aḥzâb*, [baskı yeri ve tarihi yok], II, 612-615; *Sicill-i Osmânî*, IV, 491, 609; Mehmed Şükürü, *Silsilenâme-i Süfiyye*, Hacı Selimağa Ktp., Hüdâyi Efendi, nr. 1098, vr. 53-54; *Osmanlı Müellifleri*, I, 90, 114; II, 17; M. Râgib et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebe's-şehbâ'*, Halep 1344/ 1925, V, 301-302, 304; Hüseyin Vasâf, *Seftne*, I, 263-264, 266-269; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhethü'l-havâtır*, III, 77-78; IV, 217; Rifkî Melûl Meriç, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, İstanbul 1963, s. 37, 45, 50; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 552-556; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990, I, 108; Mehmed Şemseddin [Ulusoy], *Bursa Derghâhları: Yâdigâr-ı Semsî* (nşr. Mustafa Kara – Kadir Atlansoy), Bursa 1997, s. 365-380, 464-465, 479; Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarihi: Zeyniler*, İstanbul 2003, tür.yer.; a.mlf., "Muslihuiddin Mustafa", *DA*, XXXI, 269-270; a.mlf., "Sühreverdiyye", a.e., XXXVIII, 42-45; H. J. Kissling, "Einiges über den Zejnîe Orden im Osmanischen Reiche", *Isl.*, XXXIX (1964), s. 143-179; Kadir Özköse, "Başlangıcından Günümüze Kadar Afrika'da İslâm ve Tasavvuf", *Tasavvuf*, sy. 7, Ankara 2001, s. 161-162; Semih Ceyhan, "Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tâcî ve Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul 2011, s. 122, 141; M. Baha Tanman, "Âşık Paşa Külliyesi", *DBİst.A*, I, 366.

REŞAT ÖNGÖREN

ZEYİNZÂDE HÜSEYİN EFENDİ

(ö. 1172/1759 [?])

Osmanlı medreselerinde okutulan nahiv klasiklerinden *el-Avâmil*, *İzhâri'l-esrâr* ve *el-Kâfiye*'ye yazdığı mu'rib kitaplarıyla tanınan Arap dili âlimi.

XII. (XVIII.) yüzyılın başlarında İzmir Tire'de doğdu. Zeynizâde ve nâdiren Zeynoğlu lakaplarıyla tanınır. İlk eğitimini Tire'de aldı. Tahsilini ilerletmek için dönemin

ilim merkezlerinden olan, günümüzde Aydın'ın bir mahallesi durumundaki Güzelhisar kasabasına yerleşti (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, vr. 358^b). Bunun yanında Aydın'ın Koçarlı ilçesine 3 km. mesafedeki Sobuca kasabasında da öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Bursalı Mehmed Tâhir, gerek *Osmanlı Müellifleri*'nde gerekse Aydın vilâyetine dair eserinde Zeynizâde'yi Bursalı olarak göstermiş, daha sonra Serkis, Bağdatlı İsmâil Paşa ve Zirikî gibi müellifler de ondan naklen bunu tekrarlamıştır. Zeynizâde'nin çağdaşı Amasyalı Âkîfzâde Abdürrahim onu Güzelhisarlı diye kaydetmekte, ancak adını bir yerde Güzelhisarlı Mehmed (*Kitâbü'l-Mecmû'*, s. 137), bir yerde de Güzelhisarlı Hüseyin b. Ahmed (*a.g.e.*, s. 319) şeklinde zikretmektedir. Zeynizâde "hocamız, üstadımız, şeyhimiz" olarak nitelediği (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 419) Sobucalı (Sobicevî) Mehmed Efendi'den çok faydalanmıştır. Sobicevî'nin Birgivi'nin *İzhârü'l-esrâr*'ına *Fethü'l-esrâr* adıyla yazdığı şerhi, ayrıca sarfa dair *Kifâyetü'l-mübtedî* adlı eseri için kaleme aldığı şerhleri ve Birgivi'nin diğer eserlerini hocasından okumuş olmalıdır. Bu arada Zeynizâde, Sobicevî'nin Güzelhisarlı Hacı Emîrzâde Âlim Mehmed Efendi'den ders aldığıni belirtmekte (*a.g.e.*, a.y.), Hamza b. Turгут Aydın'ın belâgata dair *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik*'ini Derviş Mehmed Efendi'den okuduğunu ifade etmektedir (*a.g.e.*, s. 236-237). Bu zat muhtemelen, *el-Hevâdî'ye Mirşâdü'l-hâdî 'ale'l-Hevâdî* adıyla hâşiye yazan Sobicevî'dir.

Zeynizâde'nin medreselerde okutulan eserler için yardımcı kitap mahiyetinde mu'ribler (i'rab tahlili) yazması onun öğretimle uğraştığını ve Güzelhisar'daki bir medresede müderrislik yaptığını kanıtlar niteliktedir. Kendisi de eserlerini öğrencilere yardım amacıyla kaleme aldığıni (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 483-484; *Hallü esrârî'l-aḥyâr*, s. 256) ve mu'riblerinde kendi öğrencilerinin durumunu göz önünde bulundurduğunu belirtmektedir (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 18, 292). Bu eserlerinin talebe arasında çok rağbet gördüğü çokça istinsah edilmesinden ve defalarca basılmasından anlaşılmaktadır. Dönemin devlet adamlarının saygı gösterdiği Zeynizâde, Aydın Valisi Râgib Paşa'nın iltifat ve ihsanlarına mazhar oldu (*Hallü esrârî'l-aḥyâr*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2596, vr. 2^a; nr. 2598, zahriye sayfası) ve son eseri *el-Fevâ'idü's-şâfiye*'yi ona ithaf etti. Anadolu Kazaskeri Mirzâde Mehmed Said, Ru-

meli kazaskerlerinden Veliyyüddin Efendi ve Mehmed Akkirmânî'nin övgüsünü de kazandı (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2608, vr. 1^{a-b}, 2^a). Zeynizâde'nin bir eserini 1171'de (1758) tashih etmesi (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, vr. 358^b), öte yandan hocası Sobicevî'nin *İzhâr* şerhi *Fethü'l-esrâr*'a ait 1173 (1759) tarihli bir nüshada "Zeynizâde merhumun hocası" kaydının yer alması onun bu iki tarih aralığında vefat ettiğini göstermektedir; dolayısıyla Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiği 1167 (1754) yılı doğru değildir. Vefatında Aydın Söbucekapısı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Halka biçiminde oyuk olan mezar taşında yazı yoktur.

Serbest düşünceli olan ve ilmî kanaatlerini söylemekten çekinmeyen Zeynizâde eserlerinde dönemin bazı müelliflerinin yanlışlarını ortaya koymuş, hatta mu'rib yazdığı kitapların müelliflerini zaman zaman eleştirmiştir (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 20, 23, 222, 229, 262, 271, 440; *Hallü esrârî'l-aḥyâr*, s. 50, 63, 197). Onun özelliklerinden biri de ele aldığı konuyla ilgili olarak hocasının yazdıklarını ve ondan duyduklarını bazan metnin içinde, bazan da hâmişte zikretmesidir (meselâ *a.g.e.*, s. 36, 46-49, 77, 190, 194, 226). Kaynaklar arasında muhakeme yapan Zeynizâde telif ettiği i'rab kitapları için sadece nahiv kitaplarına müracaatla yetinmeyip fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir ve i'râbü'l-Kur'ân gibi kaynakları da göz önünde bulundurur, zaman zaman cümlelerin Türkçe'sini de yazardı (krş. *a.g.e.*, s. 14, 15, 38, 183, 203; *el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 86, 266, 286, 422, 462).

Eserleri. 1. *et-Ta'likât 'alâ Fethi'l-esrâr 'alâ İzhâri'l-esrâr*. Hocası Sobucalı Mehmed Efendi'nin (Sobicevî) eserinde izaha muhtaç gördüğü bazı ibareler için 1144'te (1731) kaleme aldığı not şeklindeki açıklamalarından ibarettir. Eserin 1173'te (1759) istinsah edilen nüshası Şâkir Efendi'den Kasıdecî diye bilinen Hâfız Süleyman Efendi'ye intikal etmiş ve günümüze ulaşmıştır (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 607). **2. *Ta'liku'l-İevâdil 'alâ İ'râbi'l-'Avâmil***. Birgivi'nin *el-'Avâmilü'l-cedîd* diye bilinen risâlesindeki hemen her kelimenin i'rabını açıklayan eserin 1163'te (1750) müellifi tarafından tashih edilmiş bir nüshası mevcuttur (Âtîf Efendi Ktp., nr. 2605, vr. 21^a-62^a). İstanbul'da defalarca basılan (meselâ 1220, 1231, 1234, 1310, 1315, 1317) eserin Cumhuriyet döneminde de tarihsiz birçok ofset baskısı yapılmıştır. **3. *Hallü esrârî'l-aḥyâr 'alâ İ'râbi İzhâri'l-esrâr***. Yazıldığı tarihten itibaren

ZEYİNİZÂDE HÜSEYİN EFENDİ

Zeynizâde Hüseyin Efendi'nin *el-Ta'likât 'alâ Fethî'l-esrâr 'alâ İzhârî'l-esrâr* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 607)

ren özellikle Arapça okuyan Türk öğrencilerinin ellerinden düşürmedikleri yine Birgivi'ye ait kitabın cümle tahliline dairdir. Müellifin *İzhâr Mu'ribi* diye tanınan bu eseri *İzhâr*'ın anlaşılmasında çok faydalı olmuştur. 1152'de (1739) temize çekilen ve 1160'ta (1747) müellifi tarafından istinsah edilen bir nüshası bilinmektedir (Âtîf Efendi Ktp., nr. 2596). Bu eser de İstanbul'da defalarca basılmıştır (meselâ 1218, 1228, 1233, 1309, 1312, 1318). *İzhâr Mu'ribi*'nde bazı ibarelerin kenarında yer alan, "Bu ifadeye ikinci *Mu'rib*'e reddiye vardır" şeklindeki notlarla kast edilen kişinin, Zeynizâde'nin çağdaşı olan ve *İzhâr*'a daha önce mu'rib yazan Kuyucaklı Abdullah Efendi olduğu *Hallûl esrârî'l-ahyâr*'ın bir nüshasında belirtilmiştir (Âtîf Efendi Ktp., nr. 2596, vr. 9^a). 4. *el-Fevâ'idü's-şâfiye 'alâ irâbî'l-Kâfiye*. Müellifin en hacimli ve muhtemelen en son eseri olup İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si için kaleme alınmıştır. 1168'de (1755) tamamlanan eserin temize çekilmiş nüshasından yine müellifi tarafından Güzelhisar şehrinde istinsah edilen ve 1171'de (1757-58) tashihi tamamlanan bir nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 2608). Bu eser de medrese mensurlarının dikkatini çekmiş, birçok yazma nüshasının yanında İstanbul'da defalarca basılmıştır (meselâ 1220, 1223, 1235, 1307, 1313, 1315). 5. *Risâle*

fi's-sarf (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2484, vr. 61^b-64^b). Dâvûd-i Karsî'nin *Emsile* şerhiyle birlikte basılmıştır (İstanbul 1263, 1272, 1301). Zeynizâde ve hocası Sobucalı Mehmed Efendi'yle ilgili yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır: Aşır Durgun, *Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed ve Eserleri* (1982, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Abdullah Bilin, *Sobucalı Mehmed Efendi'nin Keşfî'l-inâye fi mesâilî'l-Kifâye Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki (Edisyon Kritik)* (2009, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Mustafa Öncü, *Sobucalı Mehmed Efendi ve Fethu'l-esrâr fi Kitâbî'l-İzhâr Adlı Eserinin İnceleme ve Edisyon Kritiği* (2009, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Zeynizâde, *el-Fevâ'idü's-şâfiye*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2608, vr. 1^{a-b}, 2^a, 358^b; a.e., İstanbul 1271, s. 18, 41, 236-237, 292, 419, 483-484, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *Hallûl esrârî'l-ahyâr*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2596, vr. 2^a, nr. 2598, zahriye sayfası; a.e., İstanbul 1309, s. 50, 63, 197, 256, ayrıca bk. tür.yer.; Râgîb Paşa, *Münşeât*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 868, vr. 1^b-2^b; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nişâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628 → Ankara 2000, vr. 245^{a-b}; Amasyalı Âkîfzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meshûd ve'l-mesmû'* (trc. Hikmet Özdemir), İstanbul 1998, s. 137, 319; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâ-yih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Eubbânın Terâcim-i Ahvâlî*, İzmir 1324, s. 63; a.e. (haz. M.

Akif Erdoğan), İzmir 1994, s. 32; Osmanlı Müellifleri, I, 321; Serkis, *Mu'cem*, I, 992-993; Brockelmann, *GAL*, I, 370; *Suppl.*, I, 504, 537; II, 656; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 326; Abdullah Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, İstanbul 1973, s. 531-532; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 232; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi: Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul 1992, s. 166; Ramazan Ergün, *Aydın'ı Aydınlatanlar, Aydın Meşhurları*, Aydın 1998, s. 104-105, 111, 125; Ahmet Yılmaz, *Mecelletü'n-nişâb Fihristi*, Konya 2000, s. 228; Mehmet Faruk Çiftçi, *Kuyucaklı Abdullah b. Muhammed el-Aydî'nin Mu'rib-i Avâmîl-i Cedîde Adlı Eserinin Tahkiki* (yüksek lisans tezi, 2008), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AHMET TURAN ARSLAN

ZEYNULLAH RESÛLÎ

(1833-1917)

Nakşibendî şeyhi.

İdil-Ural bölgesindeki Troytsk şehrinde Tüngatar'a (bugün Başkırdistan'da) bağlı Şerif köyünde doğdu. Zeynullah İşan diye de bilinir. Aslen Başkırtlar'ın hakan boyundandır. On iki yaşına kadar doğduğu köyde eğitim aldıktan sonra Malay Moy-nak köyünde Şeyh Yakup Hazret'in medresesinde okudu. Yakup Hazret'in Ahund köyüne geçmesi üzerine onunla beraber bu köye gitti. Kelâm konularına dair sorularına hocasının verdiği cevaplar kendisini tatmin etmeyince 1851 yılında Troytsk'a gidip Ahmed b. Hâlid'in medresesinde öğrenimine devam etti. 1859'da Verhnon-Ural'a bağlı Akhoca köyünde imamlık ve müderrislik yapmaya başladı. Aynı yıl Çel-yabinsk'e bağlı Çardaklı köyünde Çardaklı Şeyh diye tanınan Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Abdülhakîm b. Kurbanalî'ye intisap etti, seyrüsülûkünü tamamlayıp hilâfet aldı. 1869'da hacca giderken uğradığı İstanbul'da Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî ile tanışıp onun müridi oldu. 1870 Eylülünde Troytsk'a dönünce Gümüşhânevî'nin halifesi sıfatıyla irşad faaliyetine başladı ve kısa zamanda etrafında birçok mürid toplandı. Ancak Çardaklı Şeyh'in de halifesi olduğu halde Hâlidî kolunu yayması ve hakkındaki bazı şikâyetler yüzünden 1873'te Vologda bölgesindeki müslüman nüfusun bulunmadığı Nikolsk şehrine sürgün edildi. Burada üç yıl kaldı, ardından izin alıp müslümanların da yaşadığı Kostroma'ya geçti. Bir Tatar mahallesinde beş yıl yaşadıkdan sonra 1881'de vatanına dönme isteği kabul edilince Akhoca köyüne döndü. Ertesi yıl hacca gitmek üzere yeğeni Mûsâ ile birlikte köyünden ayrıldı. 1884'te hac